

Anas clypeata

(L., 1758)

Płaskonos

Rząd: blaszkodziobe, rodzina: kaczkowate, podrodzina: kaczki

Status występowania w Polsce

Bardzo nieliczny, lokalnie nieliczny, ptak lęgowy nizu, średnio liczny na przelotach; coraz częściej spotykany w kraju zimą, zwłaszcza na zachodzie.

Opis gatunku

Masywna kaczka średniej wielkości, o krótkiej szyi, z charakterystycznym, nieproporcjonalnie długim i na końcu rozszerzonym dziobem. Wymiary: długość 48–52 cm, rozpiętość skrzydeł 70–84 cm, masa ciała – zmienna w cyklu rocznym, przeciętnie 600 g (samce są większe od samic). Występuje wyraźny dymorfizm płciowy; barwne upierzenie samca w szacie godowej odróżnia go znacznie od innych gatunków kaczek, w szacie spoczynkowej skromnym upierzeniem przypomina samicę. Samiec nosi szatę godową od początków okresu zimowego aż do czerwca. W tym okresie ma ciemną, niemal czarną głowę z zielonym połyskiem i ciemny dziób, na tym tle ostro kontrastują żółte tęczęwki oczu. Szyja i pierś są białe, grzbiet ciemny, natomiast spód i boki ciała (widoczne u ptaków siedzących, a zwłaszcza w locie) są jaskrawordzawobrzowe. W szacie spoczynkowej jest podobny do samicy, ubarwionej w tonacji ogólnie brązowej. Do samicy podobne są również ptaki młode. Nogi obu płci są pomarańczowe, lusterko zielone, z przodu biało obrzeżone. Pokrywy skrzydłowe niebieskawe. Pisklęta płaskonosy są podobne do piskląt krzyżówki – ciemnobrunatne z wierzchu i miodowożółte od spodu. Samce odzywają się chrapliwym „podwójnym” kwaknięciem.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Charakterystyczne ubarwienie samca w szacie godowej oraz sylwetka sprawiają, że jego identyfikacja nie następuje trudności. Samce w szacie spoczynkowej, podobne do samic i lotnych młodych, mogą być mylone z innymi, ogólnie brązowo upierzonymi gatunkami kaczek w analogicznych szatach. Pomocna przy identyfikacji jest wielkość – mniejszy od krzyżówki *Anas platyrhynchos* (A053) i krakwy *Anas strepera* (A051), ale zdecydowanie większy i masywniejszy niż cyranka *Anas querquedula* (A055) i cyraneczka *Anas crecca* (A052). Charakterystyczny wyłącznie dla płaskonosy jest nieproporcjonalnie duży dziób. Szczegółowe opisy pozostałych cech diagnostycznych zawierają książkowe przewodniki terenowe (np. Jonsson 1998).

Biologia Tryb życia

W okresie lęgowym pary są mniej lub bardziej terytorialne, w dogodnych siedliskach mogą gniazdować skupiskowo. Podczas wędrówek i zimowania przejawia wyraźną tendencję do przebywania w stadach, jednakże stosunkowo rzadko łączy się w grupy z innymi gatunkami kaczek.

A056

Lęgi

Dojrzałość płciową osiąga w drugim roku życia. Kojarzenie par odbywa się zasadniczo na zimowiskach, rzadziej w drodze powrotnej na lęgowiska. Przyłot na miejsca lęgowe w Polsce następuje nawet w końcu marca lub w kwietniu. Na lęgowiskach wykazuje pewien terytorializm, choć lokalnie występując licznie, może gniazdować wręcz półkolonijnie. Gniazdo zakłada z reguły w suchym miejscu, jednakże blisko wody. Jest ono najczęściej dobrze osłonięte roślinnością zielną. Składanie jaj przypada u nas na koniec kwietnia i maj. W zniesieniu znajduje się 8–12 jaj o kremowożółtawej barwie. Są one równobiegunowe, o tępych biegunach. Ich wysiadywanie trwa 21–23 dni, w tym czasie samiec towarzyszy samicy. Pisklęta opuszczają gniazdo bezpośrednio po wykluciu i są wodzone przez samicę; po około 6–7 tygodniach są już zdolne do lotu.

Wędrowki

Podobnie jak u innych kaczek, po ukończeniu lęgów płaskonosy podążają na letnie pierzowiska. Szczyt przelotu ma miejsce na przełomie czerwca i lipca. Stamtąd ptaki podejmują wędrowkę jesienną na zimowiska. Wędrowka jesienna odbywa się w okresie od sierpnia do przełomu listopada i grudnia, natomiast wiosenna od połowy marca do początku maja.

Zimowanie

Na zimowiskach przebywa od grudnia do lutego. Europejskie płaskonosy zimują na zachodzie kontynentu, w basenie Morza Śródziemnego i w Afryce (aż do równika). Płaskonosy obrączkowane w Polsce zimują głównie w Europie Zachodniej: we Francji, Hiszpanii i Wielkiej Brytanii.

Pokarm

Żywi się pokarmem mieszanym, tak zwierzęcym, jak i roślinnym, odcedzanym z powierzchni wody i z dna płytczn za pomocą potężnego dzioba. Nurkuje rzadko. W pokarmie zwierzęcym największy udział mają planktonowe, niewielkie skorupiaki i mięczaki, poza tym wodne owady i ich larwy, pierścienice, ikra. Roślinna część diety składa się z nasion roślin wodnych i okotowodnych (trawy, turzyce, rdesty) oraz z liści i pędów; znaczny udział w pokarmie ma rzęsa.

Występowanie**Siedlisko**

W okresie lęgowym związany z płytkimi, zeutrofizowanymi wodami – gniazduje nad jeziorami i stawami z szerokim pasem roślinności wodnej i brzegowej, w zalewowych dolinach dużych rzek w sąsiedztwie starorzeczy, rozlewisk i torfianek, na niezarośniętych krzewami i drzewami torfowiskach niskich i przejściowych z przestrzeniami otwartego lustra wody oraz na zalewach i spokojnych zatokach morskich. Pierzące się, nielotne płaskonosy skupiają się na rozlewiskach i w deltach dużych rzek, na kompleksach sta-

wów rybnych i na jeziorach porośniętych pasem szuwarów. W okresie przelotów oraz zimowania występuje także na płytcznach żyznych, stojących i wolno płynących wód, co związane jest z obecnością preferowanego pokarmu i sposobem jego pobierania (odcedzanie). Z tego też powodu unika otwartych brzegów mórz.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

1150 Zalewy i jeziora przy morskie (laguny)

1330 Solniska nadmorskie (*Glauco-Puccinellietalia* część – zbiorowiska nadmorskie)

3270 Zalewane muliste brzegi rzek

6410 Zmienne wilgotne łąki trzęślicowe (*Molinion*)

Rozmieszczenie geograficzne

Gniazduje w szerokim pasie umiarkowanej i borealnej strefy Europy (z wyjątkiem jej najzimniejszych rejonów), Azji (poza jej część północną i południową) po Kamchatkę i Sachalin na wschodzie oraz Ameryki Północnej. Podstawowe zimowiska populacji palearktycznych znajdują się w basenie Morza Śródziemnego, w północnej Afryce i południowej Azji. Tylko nielicznie płaskonosy zimuje w Europie Zachodniej i Środkowej. Ptaki amerykańskie zimują na południu USA, w Meksyku i w Ameryce Środkowej. Na rozległym areale występowania nie wyróżniono podgatunków.

Rozmieszczenie w Polsce

Wskazanie lokalizacji wszystkich aktualnych miejsc rozrodu, nawet tych istotnych dla gatunku, jest utrudnione z powodu braku odpowiednich danych porównawczych i znacznych wahań stanu populacji lokalnych przy ogólnym spadku liczebności. Płaskonosy preferuje szerokie doliny rzeczne, dlatego znaczące lęgowiska znajdują się w dolinie dolnej Odry wraz z Zalewem Szczecińskim, pradolinie Toruńsko-Eberswaldzkiej, w przyujściowym odcinku doliny Warty (Basen Słoński) i dalej na wschód – na pradolinowym odcinku Noteci oraz jez. Gopło, w pradolinie Warszawsko-Berlińskiej, a zwłaszcza w dolinie środkowej Warty w Konińskim i dalej na wschód – w dolinie Neru. Bardzo ważnym lęgowiskiem płaskonosy jest Kotlina Biebrzańska wraz z pobliską doliną Narwi. Kolejne znaczące lęgowiska udokumentowano w dolinie dolnego Bugu, dolinie Nidy, nad środkową Wisłą, na zbiornikach zaporowych i stawach w górnym dorzeczu Wisły oraz na Śląsku, przede wszystkim w dolinie Baryczy. W pasie pojezierzy zasiedla tylko nieliczne jeziora, unika tam wód głębokich i śródlęśnych.

W Polsce brak regularnych pierzowisk gatunku, choć w okresie pierzenia obserwowano niekiedy większe stada płaskonosów w ujściu Warty k. Słońska i nad Zalewem Szczecińskim. Podczas przelotów wiosennych oraz jesiennych spotykany jest w całej Polsce, ale tylko lokalnie zatrzymuje się w większych stadach (np. pod Słońskiem, na Stawach

Milickich, nad środkową Wartą oraz na zalewach i jeziorach przybrzeżnych).

Od kilku dziesięcioleci coraz regularniej zimuje w zachodniej części Polski, choć są to z reguły pojedyncze osobniki.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)
 Status zagrożenia w Europie: S gatunek nie zagrożony, którego status ochronny jest prawdopodobnie odpowiedni
 BirdLife International: SPEC -

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.2, załącznik II

Konwencja Berneńska: załącznik III

Konwencja Bońska: załącznik II

Porozumienie AEWA

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Znaczna część podstawowych lęgów chroniona jest w parkach narodowych i ich otulinach (Biebrzański PN, Narwiański PN, PN Ujście Warty), parkach krajobrazowych (np.: Nadwarciański PK, PK Doliny Dolnej Odry, PK Doliny Baryczy wraz z rez. Stawy Milickie) oraz obszarach chronionego krajobrazu.

Rozwój i stan populacji

W Europie od początków XX w. płaskonos rozszerzał swój areal, co wiązało się również ze wzrostem liczebności. Przed około 20 laty proces ten zakończył się ustabilizowaniem liczebności lub – lokalnie – jej spadkiem. Obecnie wielkość europejskiej populacji lęgowej płaskonosy oceniana jest na 100 000–150 000 p. Poza Rosją (65 000–95 000 p.) gatunek najliczniej występuje w Holandii (10 000–14 000 p.), w Finlandii (10 000–12 000 p.), na Białorusi (do 6400 p.), w Niemczech (do 5000 p.) i w Estonii (2500 p.).

Liczebność płaskonosów zimujących w zachodniej i środkowej Europie oceniana jest na ok. 40 000 os. Główne zimowiska europejskich ptaków (ale i części zachodniosyberyjskich), znajdujące się w basenie Morza Śródziemnego, Morza Czarnego i w zachodniej Afryce, skupia ok. 450 000 os.

W ostatnich dziesięcioleciach liczebność gatunku w Polsce wykazuje wyraźną tendencję spadkową. Pierwotną przyczyną tego regresu populacji są szeroko rozumiane melioracje wodne (obwałowywanie koryt rzecznych i ograniczanie strefy zalewów, melioracje szczegółowe, skutkujące spadkiem poziomu wód gruntowych). Czynnikiem negatywnym są również konsekwencje wyżej opisanych zmian – lokalnie intensyfikacja łąkarstwa albo porzucanie przez rolnictwo dotychczasowych ekstensywnie użytkowanych łąk i pastwisk, co prowadzi do zarastania użytków zielonych roślinnością krzewiastą i drzewiastą. Nawet na optymalnych siedliskowo lęgówiskach, np. w wymienionych wcześniej dolinach rzecznych, obserwuje się znaczne fluktuacje liczebności, co wy-

nika z sezonowo odmiennych warunków hydrologicznych (powstawanie rozlewisk w okresie roztopów).

Dokładna wielkość polskiej populacji lęgowej nie jest znana; według ostrożnego szacunku można ją ocenić na 1500–2000 p., w rzeczywistości może sięgać nawet 2000–3000 p.

W świetle aktualnej wiedzy, najważniejsze miejsca rozrodu, liczące po kilkadziesiąt do ok. 200 p., znajdują się w dolinie środkowej Warty i przy ujściu Warty. Obfite lęgowiska znajdują się wokół Zalewu Szczecińskiego (110–120 p. w latach 90.); kolejne obszary ważne dla gatunku, skupiające do kilkadziesiąt par lęgowych w latach 90., to następujące ostoje ptaków: Dolina Baryczy (wraz ze Stawami Przygodzickimi 75–95 p.), Dolina Nidy (70–80 p. w latach 1996–1997), Dolina Dolnego Bugu (ok. 50 p. w latach 1984–1987), Dolina Środkowej Wisły (powyżej 40 p. w 1993), Pradolina Warszawsko-Berlińska (ok. 40 p. w latach 1993–2000), Dolina Dolnej Odry (powyżej 35 p. w 1995), Dolina Górnej Wisły (25 p. w latach 1996–2001), Zalew Kamieński i Dziwna (do 20 p. w latach 1990–2002), Ostoja Nadgoplańska w latach 1993–1995 (do 16 p.) i Przełomowa Dolina Narwi (16 p. w latach 1990–1993). Podczas przelotów wiosennych (połowa marca – początek maja) oraz jesiennych (sierpień – przełom listopada i grudnia) spotykany jest w całej Polsce, ale tylko lokalnie zatrzymuje się w większych stadach, tworząc skupienia po kilkaset, a nawet kilka tysięcy osobników. W latach 90. największe koncentracje płaskonosów spotkano w następujących ostojach ptaków: Ujście Warty (do 1500 os.), Dolina Baryczy (na Stawach Milickich do 1300 os.), Jezioro Drużno (1000), Zalew Szczeciński do 620 os. w końcu lipca 1992, Dolina Górnej Wisły (500), Zbiornik Jeziorsko (450), Stawy Przemkowskie (400) i Zbiornik Mietkowski (poniżej 400). Poza tym duże skupienie wędrujących płaskonosów spotkano na jez. Płoń k. Pyrzyc (ok. 2000 ptaków w listopadzie 1991).

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata siedlisk lęgowych w wyniku zmian reżimu hydrologicznego rzek, zmieniających częstość i długość zalewów w dolinach rzecznych;
- utrata siedlisk w wyniku zmniejszania się powierzchni ekstensywnie użytkowanych łąk i pastwisk w dolinach rzecznych na rzecz pól uprawnych. Część przesuszonych, otwartych łąk została porzucona przez użytkowników z powodów ekonomicznych i podlega zarastaniu wysoką roślinnością w wyniku sukcesji;
- utrata siedlisk w wyniku osuszania torfowisk i niecek jeziornych;
- presja ze strony drapieżników, szczególnie niepokojący jest wzrost liczebności norki amerykańskiej. Choć wpływ tego czynnika nie został dotychczas w sposób wiarygodny określony, w najbliższym czasie może okazać się kluczowy dla funkcjonowania populacji omawianego gatunku, jak i wielu innych gatunków budujących gniazda na ziemi;

- wzmożona turystyka (również kwalifikowana turystyka ekologiczna) oraz nadmierny i niekontrolowany rozwój infrastruktury w sąsiedztwie łęgów gatunku (dotyczy części jezior). Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej Poradnika (str. 19).

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- poważnie ograniczyć plany zabudowy hydrotechnicznej dolin rzecznych i plany przekształceń reżimu hydrologicznego rzek;
- w uzasadnionych przyrodniczo przypadkach wprowadzić korektę instrukcji gospodarowania wodą na zbiornikach już istniejących, tak by w dolinie rzeki poniżej piętrzenia utrzymane zostały okresowe zalewy wiosenne;
- użytkować doliny rzeczne zgodnie z dotychczasową ewidencją gruntów;
- w dolinach rzek utrzymać wysoki poziom wód gruntowych, zachować okresowo wypełnione wodą obniżenia i starorzecza;
- wykluczyć osuszanie torfowisk i niecek jeziornych na obszarach pozadolinnych;
- na polderach zastąpić przepompownie odwadniające przepompowniami odwadniająco-nawadniającymi (dotyczy niektórych rzek niżowych, a szczególnie Warty Środkowej);
- ograniczyć pewne formy antropopresji (turystyka i rekreacja) na obszary łąkowe oraz na obszary przyjeziorne i przyzalewowe;
- protegować ekstensywne rolnictwo, zwłaszcza użytkowanie łąk i pastwisk; wprowadzić ekstensywne użytkowanie łąk i pastwisk również na łęgowskich objętych ochroną przestrzenną (parki narodowe, parki krajobrazowe, rezerваты przyrody); podejmować karczowanie roślinności krzewiastej i drzewiastej na obszarach łąkowych.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej Poradnika (str. 20).

Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie stanowisk i liczebność populacji łęgowej;
- wybiórczość siedliskową;
- sukces łęgowy w zależności od siedliska;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu populacji łęgowej;
- skuteczność czynnej ochrony gatunku.

Monitoring

- coroczna ocena liczebności populacji łęgowej w miejscach jej najliczniejszego występowania. Liczenie ptaków winno odbywać się na stałych, reprezentatywnych po-

- wierzchniach krajobrazowych, rzędu kilku km². Metodyka do opracowania;
- ocena trendów liczebności populacji wędrującej przez Polskę. Metodyka do opracowania;
- rejestracja krajowych pierzowisk. Ocena trendów populacji pierzającej się w Polsce. Metodyka do opracowania.

Bibliografia

- BAUER H. G., BERTHOLD P. 1996. Die Brutvögel Mitteleuropas, Bestand und Gefährdung. Wiesbaden, 715 s.
- BAUER K. M., GLUTZ V. BLOTZHEIM U.N. 1968. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 2/ I. *Anseriformes*. Frankfurt a. Main, 535 s.
- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
- BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
- BAZA DANYCH WIADOMOŚCI POWROTNYCH. Centrala Obrączkowania Ptaków, Zakład Ornitologii PAN.
- BEDNORZ J., KUPCZYK M., KUŹNIAK S., WINIECKI A. 2000. Ptaki Wielkopolski. Monografia faunistyczna. Poznań, 640 s.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- CRAMP S., SIMMONS K. E. L. (red.) 1983. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. Ostrich to Ducks. Oxford, 722 s.
- DYRCZ A., GRABIŃSKI W., STAWARCZYK T., WITKOWSKI J. 1991. Ptaki Śląska. Monografia faunistyczna. Wrocław, 525 s.
- GRIMMET P. F. A., JONES T. A. 1989. Important Bird Areas in Europe. International Council for Bird Preservation. Technical Publication No. 9, Cambridge, 888 s.
- GROMADZKI M., DYRCZ A., GŁOWACIŃSKI Z., WIELOCH M. 1994. Ostoje ptaków w Polsce. Gdańsk, 403 s.
- HEATH M. F., EVANS M. I. (red.) 2000. Important Bird Areas in Europe: Priority sites for conservation. Vol. 1. BirdLife Conservation Series No. 8. Cambridge, 866 s.
- JONSSON L. 1998. Ptaki Europy i obszaru śródziemnomorskiego. Warszawa, 559 s.
- KOLBE H. 1972. Die Entenvögel der Welt. Radebeul, 515 s.
- KROGULEC J. (red.) 1998. Ptaki łąk i mokradeł Polski: stan populacji, zagrożenia i perspektywy ochrony. Warszawa, 351 s.
- MADGE S., BURN H. 1988. Wildfowl. An identification guide to the ducks, geese and swans of the world. London, 298 s.
- TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- TUCKER G. M., HEATH M. F. (red.) 1994. Birds in Europe; their conservation status. Conservation Series No. 3. BirdLife International, Cambridge, 600 s.
- WETLANDS INTERNATIONAL. 2002. Waterbird Population Estimates – Third Edition. Wageningen, The Netherlands, 226 s.

Aleksander Winiecki